

# Sissejuhatus

Õigusteadlane Raza Saeed on kirjutanud inimõigustest järgmiselt:

„Inimõiguste kriitilise ja kontekstipõhise mõistmise võti on intuiitiivselt väljaspool õigusparadigma piire. See, mida me mõistame inimõigustena selle mõiste tavapärasel tähenduses, on peamiselt kergesti nähtav korrastatud ja struktureeritud kiht, kuid mis hõlmab paljusid kontseptuaalseid küsimusi, ideoloogilisi võitlusi, poliitilisi huve, filosoofilisi arutelusid ning kontrolli ja vastupanu ajalugu.“[1](#)

Saeed selgitab, et viimase mõistmine viib meid kaugemale positiivse õiguse tuvastamisest või arutlust nende allikate ja jõustamise üle ning sunnib meid võrdväärselt tunnustama, et inimõiguste diskursust kontrollivad kokkupõrked (nt kohustuste ja õiguste, õiguste ja kohustuste ideede vahel), ning see on ruum, kus on loodud ja luuakse, hävitatakse, muudetakse erinevat tüüpi subjektiivsust.[2](#) Saeedi mõtted inimõiguste kriitilisest analüüsist (ja selle vajalikkusest) saatsid ka meie raamatu autoreid ning loodan, et aitavad lugejal mõista peatükkides tehtud valikuid.

Nimelt ei ole raamatu „Inimõigused“ näol tegemist (tehnilise) käsiraamatuga, mis kirjeldab iga teema puhul kõiki asjasse puutuvaid konventsioone ja õigusnorme ning loetleb kogu kohtupraktika. Kuigi kohtupraktika ja konventsioonid on asjasse puutuvates peatükkides välja toodud, pakuvad autorid lisaks kriitilist analüüsi ühe või teise inimõiguste kaitse dokumendi sünniloole ja puudujääkide kohta, hindavad valdkonnas toimunud protsesse ja arengut ning küsivad teaduskirjandusele omaselt miks? ja kuidas?. Samuti teadvustab raamat (sh peatükkide teemade valikuga), kuidas ühiskondlikud võimudünaamikad mõjutavad inimõiguste kaitset, kuidas ühe või teise õigusnormi sünnile on eelnenud pikad poliitilised võitlused, vabakonna ja akadeemikute sageli ennastsalgav töö, laiemad sotsiaalsed (protesti)liikumised ning kuidas kõikide inimeste inimõigused pole endiselt kaitstud samaväärse tõhususega, hoolimata inimõiguste kaitse süsteemi pikaealisusest (ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni sünniaasta on 1948).

## Raamatu struktuur

Raamat koosneb 26 peatükist. Raamatu esimene peatükk ehk Aro Velmeti inimõiguste ajaloo ülevaatepeatükk annab analoogselt Raza Saeedi mõtetega kogu kogumikule sobivad raamid. Velmet kirjutab: „Inimõigused on üks poliitilise teooria kameeleone – termin, mille värving muutub sõltuvalt vaatleja asukohast. See mõiste, nagu ka tema sugulased vabadus, demokraatia ja õiglus, võib paista kaugelt vaadates iseenesestmõistetavana, ent lähemalt vaadates muutuvad selle piirjooned ähmasemaks, mitte teravamaks. Inimõiguste ajalugu on nüüdseks uuritud mõnikümmend aastat, ent siingi on konsensust vähe.“<sup>3</sup> Velmeti peatükk on erakordne ka põhjusel, et taolist ülevaatlikku, ent samas kriitilist ning inimõiguste ajaloo mitmetahulisust sõnaselgelt välja toovat käsitlust pole varem eesti keeles ilmunud. Inimõiguste ja rahvusvahelise õiguse alane eestikeelne kirjandus on pigem piirdunud üsna lineaarse looga sellest, kuidas inimõiguste kaitse süsteemi alguseks saab pidada aega pärast teist maailmasõda. See ei ole iseenesest vale, aga Velmeti peatükk illustreerib, et lugu on märksa nüansirikkam.

Peatükid 2–8 lahkavad inimõiguste valdkonna üldisemaid teemasid. Maris Kuurberg (peatükk 2, „Inimõiguste kaitse Eesti põhiseaduslikus ruumis“) selgitab, kuidas toimivad koos Eesti Vabariigi põhiseaduslik süsteem (sh põhiõigused) ja rahvusvaheline inimõiguste kaitse süsteem. Tegemist on peatükiga, mis aitab hästi kummutada kahjuks üsna levinud müüti, justkui oleks inimõiguste kaitse Eestis midagi, mis pärineb „mujalt“, mis jõuab meieni vahel harva ning vaid Euroopa Liidu õiguse ja ÜRO konventsioonide kaudu, kuid mis justkui polekski meie enda riigisisese õiguse lahutamatu pärisosa.

Merilin Kiviorg on raamatusse panustanud kahe peatükiga. Tema peatükk rahvusvahelisest inimõiguste kaitse süsteemist (peatükk 3, „Rahvusvaheline inimõiguste kaitse süsteem“) pakub ülevaate sellest, kuidas toimib rahvusvaheline (peamiselt ÜRO-st lähtuv) inimõiguste kaitse süsteem koos selle paljude kehanditega: millised ülesanded on ÜRO Inimõiguste Nõukogul, milliseid individuaalkaebusi saab esitada rahvusvahelises süsteemis ning milline on Eesti suhe erinevate ÜRO inimõiguste kaitse konventsioonidega. Sellest, kuidas nii Eesti kui ka rahvusvahelises inimõiguste kaitse süsteemis tegutsevad (inimõigusi kaitsevad ning edendavad) ning milliste väljakutsete ja ohtudega puutuvad selle töö juures kokku vabakonna liikmed, kirjutab Helen Talalaev (peatükk 8, „Inimõigused ja vabaühendused“).

Julia Laffranque'i ja Birgit Aasa peatükid keskenduvad inimõigustele Euroopa regioonis (peatükk 4, „Euroopa Inimõiguste Kohus kui Euroopa inimõiguste

konventsiooni kohaldaja ja tõlgendaja“ ja peatükk 5, „Euroopa Liit ja inimõigused“) ning Simone Eelmaa ja René Värk omakorda taas globaalsele rahvusvahelisele vaatele, andes ülevaate sellest, kuidas on seotud inimõigused ja rahvusvahelise õiguse kaks olulist valdkonda (peatükk 6, „Rahvusvaheline kriminaalõigus“, ja peatükk 7, „Rahvusvaheline humanitaarõigus“).

Birgit Poopuu juhib koos minuga peatükis 9 („Inimõiguste uurimise metodoloogia“) tähelepanu sellele, et inimõigusi uurides on möödapääsmatu küsida, kuidas mõistame, teadvustame ja analüüsime metodoloogilisi valikuid, kuna need valikud mõjutavad seda, kas märkame ning oskame uurida meid ümbritsevat ebavõrdsust ja ebaõiglust. Selgitame, kuidas metodoloogiliste valikute juures tuleb analüüsida nii teadmiste loome protsesse (kelle teadmine loeb?), allikate kasutamist (keda tsiteerime, keda ei tsiteeri?) kui ka teadlaste-uurijate vastutust olla eetiline (eetika kui pidev protsess, mitte ühekordne formaalne eetikakomitee nõusolek). Tegu on peatükiga, mis lahkab esmakordselt neid teemasid just eesti keeles.

Peatükkides 10–26 võetakse vaatluse alla spetsiifilisemad inimõiguste teemad. Laias laastus võib need peatükid jagada kaheks. Esmalt toon välja peatükid, mis käsitlevad konkreetseid inimõigusi.

Kolleegid Õiguskantsleri Kantseleist – Ksenia Žurakovskaja-Aru, Indrek-Ivar Määrts, Eva Lillemaa ja Maria Sults – on sõnastanud oma igapäevase piinamise ja väärkohtlemise ennetustöö peatükis 10 („Õigus elule; piinamise, ebainimliku või alandava kohtlemise ja karistamise keeld), tuues kokku nii olulised rahvusvahelised normid kui ka praktilised näited Eesti vanglate ja hooldekodude kohta.

Kerttu Mäger analüüsib sõna- ja kogunemisvabaduse piire ja sisu (peatükk 13, „Sõna- ja kogunemisvabadus“) ning Saale Laos selgitab, milles seisneb õigus õiglasele kohtumenetlusele (peatükk 14, „Õigus õiglasele kohtumenetlusele“). Merilin Kiviorg kirjutab oma teises peatükis lahti usuvabaduse (peatükk 23, „Religioon ja inimõigused“).

Mitme peatüki fookus on sotsiaal-majanduslikel õigustel. Airi Mitendorfi peatükk annab üldisemad raamid sotsiaalsüsteemis riigipoolsete valikute analüüsimiseks inimõigustest lähtuvalt (peatükk 15, „Õigus sotsiaalsele turvalisusele“). Anu Uritam kirjutab lahti haridusvaldkonna (peatükk 19, „Õigus haridusele“), Mari Past keskendub tervisele (peatükk 20, „Õigus tervisele“), Sten Andreas Ehrlich tööle (peatükk 22, „Töö ja inimõigused“).

Anna-Maria Osula, Maarja Pild ja Karmen Turk lahkavad tehnoloogia ja inimõiguste valdkonna küsimusi peatükis 25 („Tehnoloogia ja inimõigused“) ning Siim Vahtrus, Eva Sule, Evelin Lopman ja Martin Triipan selgitavad inimõiguste kaitse küsimusi keskkonna(kaitse) ja jätkusuutliku arengu kontekstis (peatükk 26, „Keskkond ja inimõigused ning jätkusuutlik areng“). Minu peatükk annab ülevaate inimõigustekesksest lähenemisest seksuaal- ja reproduktiivtervisele (peatükk 21, „Seksuaal- ja reproduktiivõigused“).

Samuti on raamatu teises pooles peatükid, mis keskenduvad haavatavatele/marginaliseeritud ühiskonnagruppidele. Mari-Liis Sepper on kirjutanud kaks olulist peatükki, mis kinnitavad, et puuetega inimeste õigused ning sooline ja seksuaalne identiteet on (peavad olema) inimõiguste kaitse süsteemide lahutamatud osad (peatükk 11, „Naiste õigused ja LGBTQI-inimeste õigused – soolisus ja seksuaalsus inimõigustes“, ja peatükk 17, „Puuetega inimeste inimõigused“).

Kolleegid Õiguskantsleri Kantseleist, Andres Aru ja Kristi Paron selgitavad laste õiguste sisu, vastates muu hulgas küsimusele, miks peab üldse eraldi rääkima just laste õigustest (peatükk 16, „Laste õigused“). Art-Peeter Roosve annab ülevaate vanemaealiste inimeste õigustest (peatükk 18, „Vanemaealiste inimeste õigused“). Lehte Roots kirjutab lahti rände ja inimõiguste kaitse küsimused (peatükk 24, „Ränne“).

Eraldi juhin tähelepanu Halliki Voolma peatükile, mis pakub eestikeelset põhjalikku käsitlust naistevastase vägivalla teemadel. Lugeja saab ülevaate nii olulistest rahvusvahelistest ja riigisisestest arengutest (nt Euroopa Nõukoja nn Istanbuli konventsiooni mõju Eestile) kui ka tulevikuväljakutsetest (vt peatükk 12, „Naistevastane vägivald“).

## **Raamatu autorid**

Raamatu 33 autori hulgas on nii õppejõude-teadlasi, kohtunikke, advokaate, vabakonna esindajaid, riigiasutustes töötavaid ametnikke kui ka rahvusvaheliste organisatsioonide spetsialiste. See tähendab, et kuigi tegemist on kogumikuga, on iga peatükk siiski autonoomne ja oma autori(te) nägu. Minu kui peatoimetaja soov ei olnudki selliseid erisusi „välja toimetada“. Iga autor esindab siin enda (mitte õiguskantsleri või enda tööandja) seisukohti ning lugeja märkab, et peatükkides käsitletud küsimused peegeldavad autori(te) haridust, erialast ettevalmistust,

igapäevatööd. On neid autoreid, kes on peatükkidesse lülitanud oma aastatepikkuse igapäevase praktilise kogemuse, on neid, kelle analüüsi juured asuvad nende teadusprojektides. Selline eriilmelisus on väärtus omaette ning usun, et nii mõnigi lugeja on üllatunud, kui näeb, milliste teemadega üks või teine autor tegeleb.

## **Kellele see raamat on mõeldud? Kuidas seda lugeda?**

Raamat on mõeldud loomulikult kõikidele huvilistele lugemiseks ja kasutamiseks. Kuna tegemist on viidatud teadustekstiga, on põhiliseks auditooriumiks õppejõud, tudengid, aga kindlasti ka praktikud sotsiaalvaldkonnast tervishoiuni (õigusvaldkonnast rääkimata). Raamat on kirjutatud võimalikult interdistsiplinaarselt, seega ei ole see kindlasti mõeldud vaid õigusharidusega inimestele. Loodan, et kogumik leiab kasutust nii ülikoolides, kohtumajades, advokaadibüroodes, kohalikes omavalitsustes kui ka ministeeriumides. Näiteks võiks iga lastekaitsetöötaja Eestis lugeda raamatu laste õiguste peatükki, iga hooldekodu juht vanemaealiste inimeste õiguste ja alandava kohtlemise ennetamise peatükke, iga Riigikogu liige peatükke inimõiguste kaitsest Eesti põhiseaduslikus ruumis ning inimõigustest ja Euroopa Liidust. Ülikoolides võiks kasutust leida nii inimõiguste ajaloo kui ka inimõiguste uurimise metodoloogia peatükid. Samuti loodan, et selle raamatu põhjal on võimalik välja töötada erinevaid üldhariduskoolide jaoks vajalikke inimõigustealaseid materjale. See loetelu on tegelikult lõputu.

Peatükke võib lugeda eraldi (st ei pea läbi lugema kogu raamatut) ning nende lugemise järjekord pole samuti tähtis. Tähelepanu tuleks pöörata ka joonealustele viidetele, kuna need pakuvad huvilisele võimaluse ise veel juurde uurida. Kõik autorid andsid endast parima, et lisaks konventsioonidele ja kohtupraktikale oleks viidatud ka kõige uuemale teaduskirjandusele.

Head lugemist!

- [1](#)Saeed, R. Human Rights as a Contested Terrain. International Human Rights Law. – rua Wall jt. (toim). The Critical Legal Pocketbook. Oxford University Press 2021.
- [2](#)Saeed, R. Human Rights as a Contested Terrain. International Human Rights Law. – rua Wall jt. (toim). The Critical Legal Pocketbook. Oxford University Press 2021.
- [3](#)Velmet, A. Inimõiguste ajalugu. – Raamat „Inimõigused“ (2022).